

Rekrytering till och utbildning i Posten omkring sekelskiftet 1900

Av Eric Engström

Denna artikel bygger på material som ingår i min avhandling »Posten måste fram». Avhandlingen är en pedagogikhistorisk studie av rekrytering till och utbildning i svenska postverket årtiondena omkring sekelskiftet 1900.

»Posten måste fram» har genom århundrande varit ett motto för svenska postverket. En strävan att tillgodose detta motto torde ha varit ett av motiven för det ökade intresse för en systematisk rekrytering och en intensifierad utbildning, som utmärkte svenska postverket under den tidsperiod jag behandlar.

Artikeln består av tre delar. I den första anges förutsättningar och bakgrund. Den andra delen utgörs av en redovisning och analys av svenska postverkets rekrytering och utbildning under perioden 1890–1914. I sista delen görs en sammanfattande analys.

Förutsättningar och bakgrund

Begreppet arbetslivspedagogik

Pedagogikbegreppet har givits en vid inbörd och avser olika typer av påverkan med tyngdpunkt på systematiska och mål-inriktade pedagogiska processer. Pedagogiska åtgärder, i vilka jag inkluderar rekrytering, är beroende av andra faktorer såväl inom organisationen – t ex de krav arbetet ställer – som faktorer i organisationens omvärld – t ex demografiska förhållanden, skolväsendets utformning.

Frågeställning

Min frågeställning har varit följande:
Vilken var bakgrunden till och vad innebar de pedagogiska åtgärder som vidtogs i

ERIC ENGSTRÖM född 1933, är fil doktor. Efter studentexamen gick han igenom postassistentkurs och arbetade därefter vid Postens lokal- och centralförvaltning. Han har ägnat sig åt personal- och organisationsutvecklingsfrågor i Posten och Svenska Handelsbanken. Under en följd av år har han också undervisat inom det arbetslivspedagogiska området. Engström avlade 1988 doktorsexamen och är fr tjänstledig från en avdelningsdirektörstjänst i Posten och upprätthåller ett lektorat vid pedagogiska institutionen vid Stockholms universitet.

svenska postverket årtiondena omkring sekelskiftet 1900?

Med bakgrund avses dels förhållanden i tidigare tidskeden, dels relevanta förhållanden inom Posten och i dess omvärld. De pedagogiska åtgärder som står i fokus är rekrytering och utbildning. En koncentration har skett till perioden 1890–1914. Undersökningen avser i första hand personal vid postkontoren och järnvägs-posten.

Litteratur och källor

Det material som kommit till användning för bakgrundsteckningen utgörs huvudsakligen av historiska sammanställningar med tyngdpunkt på pedagogikhistoriska och posthistoriska arbeten. Innebörden av de pedagogiska åtgärderna belyses genom två typer av material. Den ena typen, kallad *samtida* material, utgörs förutom av officiellt tryck av tidningar som behandlar postala förhållanden 1890–1914. Dessa tidningar gavs ut av personalens organisationer eller på privat väg. Den andra materialtypen, kallad *sentida*, består av levnadsbeskrivningar, insända av postanställda till en av Postmuseum i mitten av 1950-talet ordnad tävling¹.

¹ Jag vill här gärna framhålla att det från skilda utgångspunkter skulle vara av stor betydelse om en liknande insamling genomfördes bland dagens pensionärer. De senaste decenniernas utveckling i Posten är säkerligen lika intressant, turbulent och betydelsefull som den vilken ägde rum omkring sekelskiftet 1900.

Levnadsbeskrivningar har jag haft tillgång till också i Postens Årsbok — en på privat väg och sedan av den ideella personalföreningen Postfolket utgiven publikation. Det förhållandevis omfattande empiriska materialet. Tidningar ca 9 000 sidor, levnadsbeskrivningarna ca 200 bidrag eller tillsammans 4 000 sidor och 100-talet artiklar i Postens Årsbok — har granskats, valts ut och bearbetats med hänsyn till deras relevans för frågeställningen. Utöver det ovan redovisade materialet ingår också visst material från Riksarkivet och från Postens centralarkiv. Från källkritiska utgångspunkter kan bl a noteras att tendenser förekommit i materialet. I detta fall har det emellertid bidragit till att belysa olika ställningstaganden och uppfattningar.

Den historiska bakgrunden

Svenska postverkets tillkomst kan som bekant föras tillbaka på statens kommunikationsbehov, särskilt i ofredstider. Postväsendets ledning kom därför att knytas till Kungl Maj:ts kansli. Posten betraktades länge mer som en *funktion* än som en *in-*

stitution. Antalet personer som arbetade med posthanteringen var begränsat och postarbetet var ofta en deltidssyssla.

Från mitten av 1800-talet ökar posttrafiken påtagligt. Det torde finnas flera skäl till denna tillväxt — en förenklad avgiftsberäkning, utbyggda kommunikationer till lands (järnvägar) och till sjöss (ångfartyg), ökat internationellt samarbete. Detta ledde i sin tur till att antalet anställda växte och deltid arbetet ersattes av arbete på heltid.

Viktiga förhållanden inom Posten omkring sekelskiftet 1900

Postens ledning strävade efter att åstadkomma bästa möjliga effektivitet till lägsta möjliga kostnader — ett krav som kom till uttryck i instruktionen för verkets styrelse och i de ställningstaganden och uttalanden, som postverkets ägare — Staten — gjorde i riksdagen. Förhållandena i postverket påverkades också av parlamentariska utredningar om postverkets ekonomi och organisation.

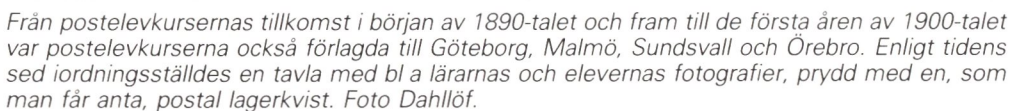
Under perioden 1890–1914 präglades postarbetet av decentralisering av beslu-

I november 1903 utexaminerades denna grupp från postelevkursen — en förväntansfull skara samlad på gården till postkontoret vid Lilla Nygatan (nuvarande Postmuseum). Det gallerförsedda fönstret var skydd för värdeexpeditionen.

Som framgår av bilden var det manlig dominans i postkurserna. Flertalet skulle komma att arbeta vid järnvägsposten. Sk »plommonstop» tycks vara den dominerande huvudbonaden men några bär studentmössa. Inte så få studenter sökte sig till Posten. Där kunde man få kostnadsfri utbildning, ja t o m lön under utbildningstiden. Foto C K Thorncliff.

förenkling av arbetsuppgifterna. I slutet av perioden ägnades dessutom mer uppmärksamhet åt kontroll och övervakning, vilket innebar ett ökat antal chefer och arbetsledare.

Rekrytering och utbildning

Av tradition fanns inom Posten en uppdelning på tjänstemän och postvaksbetjante – eller som kategorierna från 1909 kom att kallas – tjänstemän av högre respektive lägre grad. Perioden kännetecknas av den lägre gruppens emancipation.

För att tillgodose behovet av sorteringspersonal – i första hand vid järnvägsposten – tillkom kurser för lägre personal – de s k undervisningskurserna. Även om det bara var ett fåtal av den lägre personalen, som hade möjlighet att delta i kurserna, hade de stor betydelse för denna personalgrupps emancipation.

Rekrytering och utbildning av personal av högre grad (tjänstemän)

För den högre personalen inrättades omkring 1890 en systematisk praktisk och teoretisk utbildning, som fick namnet *postelevkursen*. För att kunna bli antagen till ordinarie tjänsteman fordrades genom-

gång av denna utbildning. Innehållet var posttekniskt och dessutom förekom en relativt omfattande träning i främmande språk.

Frågan om skolbakgrund ägnades stor uppmärksamhet och blev föremål för meningsutbyte i den postala fackpressen. Huvudbestämmelsen sedan 1860-talet var att det fordrades avlagd mogenhets- (student)-examen för att få anställning som tjänsteman i Posten. Det var emellertid möjligt att få anställning med partiell mogenhetsexamen – dvs kunskaper motsvarande denna examen bara i några ämnen. Under 1890-talet sökte postledningarna upprätthålla kravet på fullständig examen och ge företräde för manliga sökande. Vid sekelskiftet förefaller det som man övergivit den ambitionen.

Stora förhoppningar knöts till den examen på mellannivå – realskoleexamen – som sedan länge diskuterats i skolkretsar och bland avnämarna. När denna realskoleexamen förverkligades i samband med 1905 års skolreform bedömdes den vara tillräcklig skolbakgrund för tillträde till postelevkurserna. Dock fordrades att vissa ämnen skulle ingå i examen, bl a franska språket. Att realskoleexamen räckte som skolbakgrund för tillträde till postelevkursen var ett ställningstagande som på sikt skulle visa sig betydelsefullt och komma att öppna befordringsvägar för många postanställda av lägre grad. Frågan var emellertid kontroversiell. Många befarade en sänkning av postyrkets anseende och att kundbetjäningen skulle bli lidande.

Bland de yngre posttjänstemännen – särskilt de kvinnliga – var möjligheterna till fast anställning på heltid begränsade. Det ledde till dåliga möjligheter till försörjning och otillfredställande arbetsförhållanden. Det innebar i sin tur att det uppstod spänningar bland tjänstemännen. En viss antagonism uppstod också mellan personal av lägre och högre grad till följd av att arbetsuppgifter fördes över från den högre till den lägre gruppen.

1910 hade all teoretisk utbildning i postelevekurserna förlagts till Stockholm. Undervisningen ägde rum vid Postverkets undervisningsanstalt som hade sina lokaler i posthuset vid Lilla Nygatan (Postmuseums nuvarande lokaler). Pauserna kunde utnyttjas för läxläsning, vilken här förlagts till Riddarholmskajen.

Den lägre personalens — postvaktbetjänarnas rekrytering och utbildning, fram till omkring 1908.

Det intressanta beträffande denna personalkategori var att det var först åren närmast sekelskiftet, som mer allsidiga rekryteringskrav ställdes och mer systematiska utbildningsinsatser genomfördes — de s k *undervisningskurserna*. Utbildningen var emellertid bara avsedd för dem som skulle utföra mer kvalificerade arbetsuppgifter. Den ställde också krav på skolkunskaper i svenska och matematik, som det var svårt för många postvaktbetjänte med bristfällig skolbakgrund att uppfylla.

Utbildningsinsatserna hade samband med strävan att flytta över arbetsuppgifter från högre till lägre personal. Behovet av utbildning aktualiserades av att det behövdes personal för mer kvalificerade arbetsuppgifter — i första hand sorteringsarbete — vid järnvägsposten. Man kan förmoda att det låg i linje med Postens intresse att

då anlita personal med lägre lönesättning. Det ansågs förmodligen också lättare att göra inbrytningar i ett så förhållandevis nytt arbetsområde som järnvägsposten.

Från tongivande kretsar bland postvaktbetjänte var intresset för rekryterings- och utbildningsfrågor stort.

År 1903 fastställdes krav på viss skolbakgrund också för den lägre personalen. Det krävdes godkänt avgångsbetyg från sexårig folkskola. Dittills hade antagningskraven varit kopplade till personlig yndel och fysisk förmåga. Den systematiska utbildningen var emellertid fortfarande förbehållen postvaktbetjänte med kvalificerade arbetsuppgifter. Detta hade till följd att det uppstod konflikter mellan dem som deltagit respektive inte deltagit i den interna postutbildningen.

Flertalet av den lägre personalen erhöll alltså ingen systematisk utbildning. De lärde sig arbetet undan för undan genom att följa äldre kolleger i arbetet. Inte heller

Postelever från Malmö samlade till fotografering i samband med examen. Bilden är förmodligen tagen omkring 1910, då det kvinnliga inslaget i kurserna ökat. De manliga posteleverna – men inte de båda lärarna i mitten – är skrudade i frack. Foto C V Roikjer.

rekryteringen präglades av någon större planmässighet. Väntetiden på att få ett fast heltidsarbete var lång.

Rekrytering och utbildning 1908–1914

År 1908–1909 togs ett samlat grepp på

De teoretiska kurserna slutade med en såväl skriftlig som muntlig examen. Bilden förefaller hämtad från något av de muntliga förhören. Examinator är Erik Lanng, som spelade en stor roll vid uppbyggnaden av den postala utbildningen. Enligt föredöme från det allmänna skolväsendet fanns också en censor – i detta fall postmästaren Lundgren. Foto C K Thorncliff.

1903 invigdes centralposthuset på Vasagatan, varifrån en stor del av huvudstadens brevbäring gick ut. Den här bilden från året efter invigningen visar en väluniformerad skara färdiga att starta postutdelningen. Bl a brevbärarnas fackliga sammanslutningar gjorde propaganda för att brevbärarna skulle bära uniform. Det ingav respekt och förtroende, något som i sin tur ansågs bidra till att ge kåren ett förbättrat anseende.

rekryterings- och utbildningsfrågorna genom en av postledningen tillsatt kommitté.

Det fanns en ökad insikt om sambandet mellan rekrytering och utbildning samt om behovet av utbildning för *all* personal.

Järnvägsposten upplevde under årtiondena runt sekelskiftet 1900 sin blomstring. Bilden är från postkupéexpedition (pkxp) 63 som gick sträckan Katrineholm–Stockholm. Personalen vid postkupéexpeditionerna bestod dels av postexpeditörer, dels av postbetjänter som biträden. Det var vanligt att de nyutexaminerade postexpeditörerna började sin postala bana vid järnvägs-posten.

Många postkupéer utgjorde en torftig arbetsmiljö. Väggarna var av trä och belysningen bestod antingen av stearinljus eller gaslampor. Sorteringsarbete utfördes i början av perioden enbart av postexpeditörer, medan personal av lägre grad utförde uppsynsarbete. I slutet av perioden fick förste postbetjänare som genomgått föreskriven utbildningskurs förtroendet att sortera.

Kommitténs arbete ägde rum samtidigt med att genomgripande förändringar av organisationsstrukturen och arbetsfördelningen i svenska postverket genomfördes.

Ekonomiska frågor förefaller ständigt ha stått i fokus i Posten. Framför allt gällde det att minimera kostnaderna. Omkring 1907 aktualiserades dessa frågor bl a beroende på ökade personalkostnader. Det ledde till betydande organisatoriska förändringar. Genomförandet kom att sammanfalla med att den dynamiske generalpostdirektören Julius Juhlin tillträdde sitt ämbete.

En följd av kommitténs arbete blev att all utbildning i Posten sågs över och att den teoretiska utbildningen centraliserades till Stockholm – en åtgärd som avvek från de eljest i postverket tillämpade decentraliseringssträvandena. En enhet inom generalpoststyrelsen med namnet Postverkets undervisningsanstalt inrättades med uppgift att samordna utbildningen och svara för utvecklingsåtgärder.

För båda personalkategorierna började en noggrannare rekrytering tillämpas med standardiserade bedömningsblanketter och striktare uppföljning av eleverna under grundutbildningen.

Problemen med otillräcklig skolbakgrund kvarstod liksom konflikterna mellan tjänstemän av lägre grad som deltagit i utbildningskurser och de som inte gjort det. Visserligen diskuterades en mer systematisk utbildning för all personal av lägre grad och inte bara för dem med kvalificerade arbetsuppgifter. Diskussionerna ledde emellertid inte till något resultat under perioden. Postelevkurserna anpassades till realskoleexamen som inträdesvillkor. Det innebar en förlängning av utbildningen på grund av att omfattningen av icke-postala ämnen – t ex främmande språk – ökat. Diskussionerna om en högre postkurs, som förekommit redan i början av seklet, tog förnyad fart. Frågan fick emellertid sin lösning först in på 1920-talet.

Perioden 1908–1914 kännetecknades

Under den dynamiske Julius Juhls ledarskap genomgick postverket en betydande organisatorisk omvandling. De administrativa uppgifterna vid generalpoststyrelsen öppnades för posttjänstemän från att dittills ha rekryterats huvudsakligen bland akademiker. Den t f byråchefen Öberg hade sålunda en rent postal bakgrund. Han var en av »arkitekterna» bakom den förändring som svenska postverket genomgick omkring 1910.

också av en strävan att försöka komma till rätta med det överskott av yngre, inte ordinarie personal, som uppkommit till följd av tidigare överrekrytering.

Sammanfattning

Den lägre personalgruppens emancipation och de förändrade rekryterings- och utbildningskrav som den medför framstår som en av de väsentligaste händelserna i svenska postverket under perioden 1890–1914. Ett yttre tecken på detta är att benämningen post(vakt)betjänt kom att ersättas med posttjänsteman. Men man skilde fortfarande på posttjänstemän av högre och lägre grad.

Emancipationssträvandena från den lägre personalens sida gick hand i hand med en strävan från postverket att reducera sina kostnader genom att föra över arbetsuppgifter till personal av lägre grad. En

ökad insikt om sambandet mellan rekrytering och utbildning kan iakttas.

Av betydande intresse är också den ändrade mentalitet, som förefaller vinna insteg i Posten under senare delen av perioden 1890–1914. De ökande personalkostnaderna tenderade att äventyra postverkets resultat. Postledningen vidtog en rad åtgärder i syfte att öka effektiviteten och förbättra resultatet. Antalet arbetsledare och chefer ökar. Ledarrollen får en växande betydelse och därmed den påverkan, som sker i relationen ledare-ledda. Innebörden av de antaganden och de värderingar, som ligger till grund för hur ledarskapet skulle utövas, får därför allt större betydelse.

Det inledningsvis nämnda mottot »Posten måste fram» gällde också under perioden 1890–1914. Med varierande framgång sökte man inom Posten skapa förutsättningar för att förverkliga det genom bl a rekrytering och utbildning.

Litteratur

- Forssell, Nils (1936) Svenska postverkets historia, Band I och II. Postverkets tryckeri, Stockholm.
- Grape, Ernst (1941) Svensk posthistoria. Postverkets tryckeri, Stockholm.
- Grape, Ernst (1961) Svenska postverkets central- och distriktsförvaltningar. Postverkets tryckeri, Stockholm.
- Heckscher Eli F (1965) Svenskt arbete och liv. 4. uppl. (Originalupplagan med tillägg av A Montgomery och Bengt Svensson). Alb Bonniers förlag AB, Stockholm.
- Kungl. Generalpoststyrelsen (1964) Postverket 1964–1963. Historiska tabeller. (Särtryck ur Postverket 1963, SOS). Postverkets tryckeri Stockholm.
- Larson, Bertil (red) (1984) Med förenade krafter – Historik över Posttjänstemännens Förening 1891–1983. Bohuslänningens Boktryckeri AB, Uddevalla.
- Lindgren, Erik (1986) Posten i samhället – Skildringar från fyra sekler. Postens huvudkontor, Stockholm.
- Nerman, Ture (red) (1940) Stockholms Postmän. Historisk översikt över Stockholm-kretsen av Svenska Postmannaförbundet 1890–1940. Tryckeriaktiebolaget Tiden, Stockholm.
- Persson, Evald (1964) Studier kring posttjänstemännens rekrytering och sociala bakgrund under senare delen av 1800-talet. (Lic avh). Lund.
- Sjöstrand, Wilhelm (1965) Pedagogikens historia III:2. Utvecklingen i Sverige 1809–1920. Gleerups förlag, Lund.
- Svenska postmannaförbundet (1936) Svenska postmannaförbundet 1886–1936. Postmannaförbundets minneskrift 1936. Under redaktion av: Mattelin G, Strangert, V E och Gabrielsson, G V. Tryckeriaktiebolaget Tiden, Stockholm.
- Taylor, Frederick W (1967) The principles of Scientific Management. Omtryck av original upplagan från 1911. W.W Norton & Company, New York.
- Ödman, Per-Johan (1986) Pedagogikhistoria och hermeneutik. PH-gruppen, Rapport 1. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.

Källor

Otryckta källor

Arkivalier från Postens Centralarkiv och Postmuseum.

Officiellt tryck

Postala cirkulär och instruktioner
Yttranden och förslag från postala kommittéer, kommissioner etc.

Samtida skrifter

Lundgren, Rafael (red) (1903) Minneskrift vid invigningen av nya posthuset i Stockholm den 27 oktober 1903. Del I–III. Utgiven på föranstaltande av K Gen.post.styr. Ivar Hæggströms Boktryckeri AB, Stockholm.

Levnadsbeskrivningar och Memoarlitteratur

Juhlin, Julius (1928) Minnen I. Åhlén & Åkerlunds förlag, Stockholm.
Postmusei vänner. (1956) Postman minns – En samling levnadsbeskrivningar.
Meddelanden från Postmuseum 31. Norrköping

Samtida periodiska skrifter

Diverse postala tidskrifter.

Årsböcker

Postens Årsbok – 1930–1986
Postmusei Årsbok – Postryttaren, Årg 25.

Av efterföljande tabell framgår att den totala personalstyrkan i Posten mer än fördubblades under perioden 1890–1914. Det finns emellertid anledning att notera den minskning som ägde rum från 1910 till 1914 – huvudsakligen till följd av rationaliseringsåtgärder. Jämförelser kan också göras med tabellen över utvecklingen av postmängden. Man kan då konstatera, att under periodens senare del (från 1905) har postmängden relativt sett ökat snabbare än personalstyrkan.

Tabell över personalantalet i Posten 1890–1914

År	1890	1895	1900	1905	1910	1914
Generalpostst	100	100	100	125	125	150
Tjänstemän	1 025	1 175	1 550	2 050	2 175	2 075
Postvaktbtj	975	1 125	1 550	2 725	3 125	3 075
Summa	2 100	2 400	3 200	4 900	5 425	5 300
Poststförest	1 875	2 100	2 475	2 775	3 025	3 225
Lantbrevb m fl	475	600	950	1 450	2 025	2 325
Tillhopa	4 450	5 100	6 625	9 125	10 475	10 850

Källa: postverket 1864–1963, Historiska tabeller 1964. Tab 1.2 och 5

Anm I:I tjänstemän ingår också biträdespersonal

Anm 2: Till slutsumman kan ev läggas ett mindre antal postförare och frimärksförsäljare.

Av generalpoststyrelsens instruktioner framgår att Postens huvudsakliga uppgifter vilka kan sammanfattas på följande sätt:

- att befordra brev och andra typer av försändelser
- att befordra paket
- att förmedla pengar – genom postanvisningar
- att distribuera tidningar.

Dessa fyra huvudarbetsområden gick under benämningarna brevrörelsen, paketrörelsen, postanvisningsrörelsen och tidningsrörelsen. Till dessa kom bl a uppgifter, som avsåg Postsparbanken, som startade sin verksamhet 1884. Banken hade emellertid ett från poststyrelsen skilt huvudkontor. Poströrelsens volymutveckling under perioden 1890–1914 sammanfattas i följande tabell:

Antalet postförsändelser m m (miljoner stycken)

År	1890	1895	1900	1905	1910	1914
Postförs och bet.uppdr.	70,9	85,1	113,2	188,1	223,1	258,7
Rekommen-derade förs	2,7	3,6	4,8	4,9	5,1	6,3
Paket	0,57	0,67	1,10	2,05	4,58	6,06
Postanvisningar antal	0,72	1,81	2,78	4,76	8,03	11,25
belopp (milj kr)	25,76	41,6	85,0	147,9	287,8	448,5
Tidningar	58,2	80,8	150,6	187,2	229,5	312,6

Källa: Postverket 1864–1963, Historiska tabeller, 1964, Tab 29, 40, 42, 48, 51 och 54.